

Het Park Groeneveld

J. L. van der Jagt

"Voor hen die oog hebben voor Landschapsarchitectuur spreekt Groeneveld boekdeelen. Een bezoek aan het buiten is hem, als ging hij bij een grootmeester van de Tuinkunst te gast."

Tine Cool (1940)

Inleiding

In het kader van een reeks artikelen over het Huis Groeneveld te Baarn en het daarin te vestigen Nationaal Centrum voor Bos, Natuur en Landschap is het ongetwijfeld interessant om ook kennis te kunnen nemen van informatie over de omgeving van het Huis. Een dergelijk Huis staat namelijk niet op zichzelf: het vormt tezamen met de omgeving, zowel in gebruik als in architectonisch opzicht, een eenheid, die we een buitenplaats noemen. Dit is een plaats buiten de stad waar in vroeger tijden de eigenaar met zijn aanverwanten zijn vakanties en vrije tijd doorbracht. Later werden buitenplaatsen permanent bewoond en de laatste decennia worden voor veel buitenplaatsen andere bestemmingen gezocht daar de instandhouding uitsluitend ten behoeve van particuliere bewoning financieel niet meer mogelijk is.

Voor Groeneveld is het voortbestaan van de eenheid van Huis en park de afgelopen tien jaar tweemaal in gevaar geweest.

De eerste keer had dat te maken met het vinden van een goede bestemming voor het Huis. Er van uitgaande dat het instandhouden van een dergelijk Huis ten behoeve van particuliere bewoning niet tot de taken van het Staatsbosbeheer behoort, heeft men vanaf de verwerving van het goed in 1942 naar een andere bestemming gezocht. Vele mogelijkheden deden zich voor die echter het verbreken van de eenheid in gebruik tot gevolg gehad zouden hebben.

Gedreven door de toenemende behoefte aan ruimte om het publiek te informeren over bos, natuur en landschap heeft de Directie van het Staatsbosbeheer in 1973 besloten tot het kiezen van een bestemming, welke past bij de omgeving: Nationaal Centrum voor Bos, Natuur en Landschap.

De tweede keer dat de eenheid tussen park en Huis verloren dreigde te gaan hing samen met de restauratie. Indien de inmiddels voltooide restauratie van het

Huis niet gevolgd zou worden door herstel van de parkaanleg zou een situatie ontstaan, die kortweg aangeduid kan worden met het gezegde: een vlag op een modderschuit. Er zou dan nauwelijks meer sprake kunnen zijn van een eenheid. Gelukkig heeft het Staatsbosbeheer niet hiervoor gekozen en is inmiddels een conceptplan voor herstel van het park beschikbaar als ook een deel van het voor de uitvoering daarvan benodigde geld. Bovendien loopt op dit moment de procedure om het park te beschermen in het kader van de Monumentenwet. Het Huis zelf geniet die bescherming reeds vanaf 1960.

Groeneveld ligt op de overgang van de hoge gronden van de Utrechtse Heuvelrug naar de laaggelegen Eempolder. De bodem is van relatief goede kwaliteit en het grondwater is overal binnen het bereik van de boomwortels. Dit is een gunstige Ausgangssituatie voor een gevarieerd landschap met landbouwgronden en bos met veel loofbomen.

In dit artikel zal achtereenvolgens aandacht besteed worden aan de geschiedenis, de huidige toestand en de toekomstige ontwikkeling van het park Groeneveld.

Geschiedenis

Voor het begin van de geschiedenis van Groeneveld moeten we vermoedelijk teruggaan tot het eind van de 17e eeuw. De later bij het in ca. 1703 gebouwde Huis behorende gronden waren onderdeel van een boerenhofstede, welke bij de noordelijker gelegen ridderhofstede Drakenburg hoorde. Aanvankelijk was het terrein langgerekt, bijna 3½ km lang en liep van de grens met Holland, de Gooiers Gracht of Hollandse Rading, tot in de huidige bebouwde kom van Baarn. De kavels geerden in twee richtingen, waardoor de breedte in het oosten tweehonderd meter en in het uiterste westen ruim driehonderd meter was. In de 18e eeuw werden ten zuiden van het oorspronkelijke bezit nogal wat gronden aangekocht.

Evenals het Huis heeft ook het park in de loop der tijden wijzigingen ondergaan. Elk der tien opeenvolgende eigenaren heeft waarschijnlijk zo zijn eigen ideeën gehad over hoe zijn lusthof eruit moest zien. Naar gelang de financiën het toelieten en de mode voorschreef, werden veranderingen aangebracht. Daarbij speelden leuke dingen die men bij burens of familie zag, vaak een belangrijke rol.

Langs welke weg deze veranderingen zich hebben voltrokken is niet precies bekend. Daarvoor is het beschikbare kaartmateriaal te schaars. Historisch onderzoek aan de hand van kaarten en verkoopbeschrijvingen heeft het volgende opgeleverd.

Zeker is dat er aanvankelijk in de 18e eeuw een formele aanleg was, zoals er in die tijd reeds vele waren in Nederland, naar het voorbeeld van de Franse tuinen van Le Nôtre. In het begin was deze aanleg zeer eenvoudig. Het meest opvallend was de hoofdas in de gehele lengterichting van het terrein met daarop als centraal element het Huis. Ten oosten van het Huis bestond de hoofdas uit de oprijlaan, in het westen uit een gezichtslaan. Verder waren er enkele dwarslanen en een rechthoekig grachtenstelsel rondom het Huis. De gebiedsuitbreiding naar het zuiden maakte het mogelijk om tussen ca. 1730 en 1775 een aantal elementen zoals bosjes en hagen, met gebogen vormen en krullen toe te voegen. Deze vormen zijn kenmerkend voor de late barok of rococo uit het midden van de 18e eeuw. Achteraan op het terrein lagen de voor de houtproductie beheerde bossen en her en der verspreid lagen landbouwpercelen.

Hoe dit er uitgezien heeft weten we vrij nauwkeurig, omdat in 1763 de enige gedetailleerde plattegrond uit de geschiedenis van Groeneveld gemaakt werd door H. Stoopendaal. Deze "Kaart van de Hofsteden Groeneveld en Ravestijn en desselfs Annexe Landerijen Gelegen onder de Hooge Heerlijkheid Baarn; Toebehoorende den Wel Edel Geboore Heer Jan Lucas van der Dussen" is bewaard gebleven en hangt momenteel in de raadszaal van het gemeentehuis van Baarn.

Op het eind van de 18e eeuw kwam Nederland onder invloed van de vele nieuwe ideeën op het gebied van de tuinaanleg uit Engeland. Op Groeneveld had dit tot gevolg dat het park er vrij chaotisch uitgezien moet hebben.

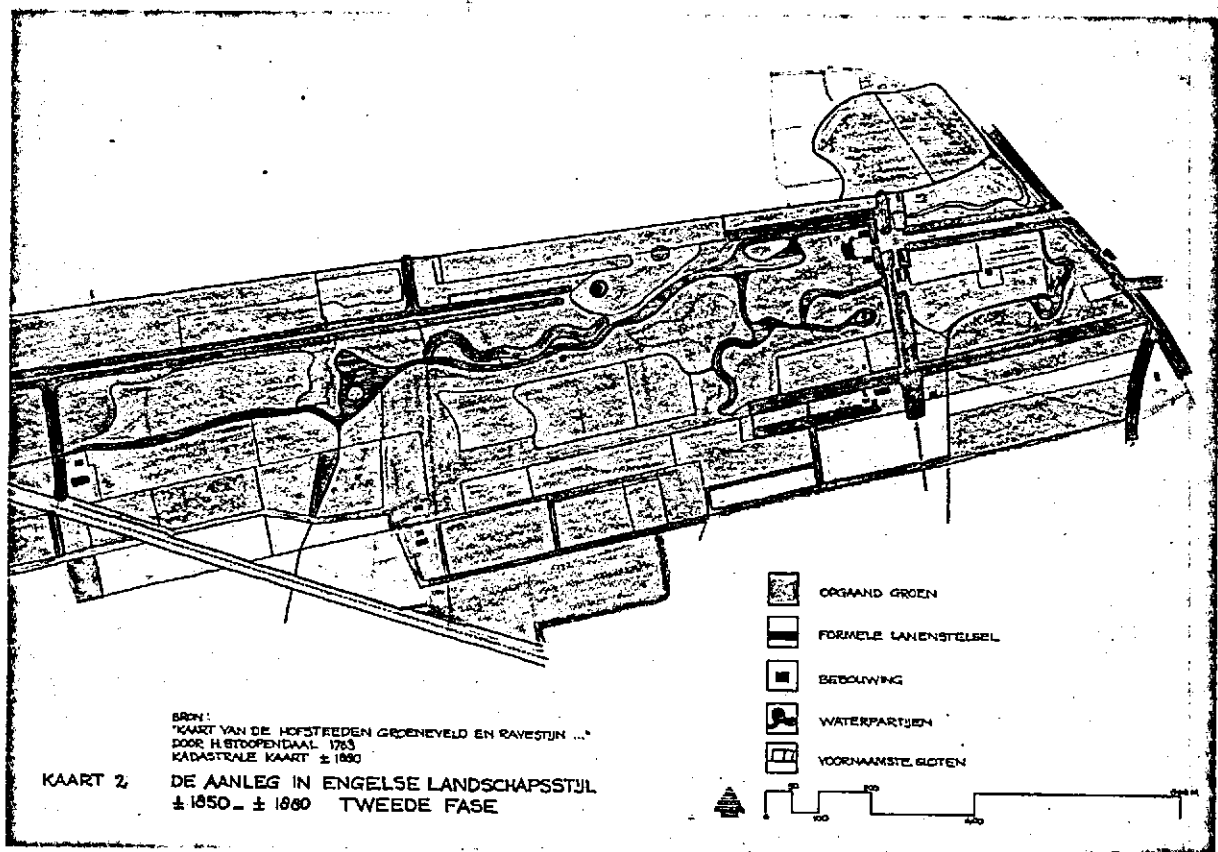
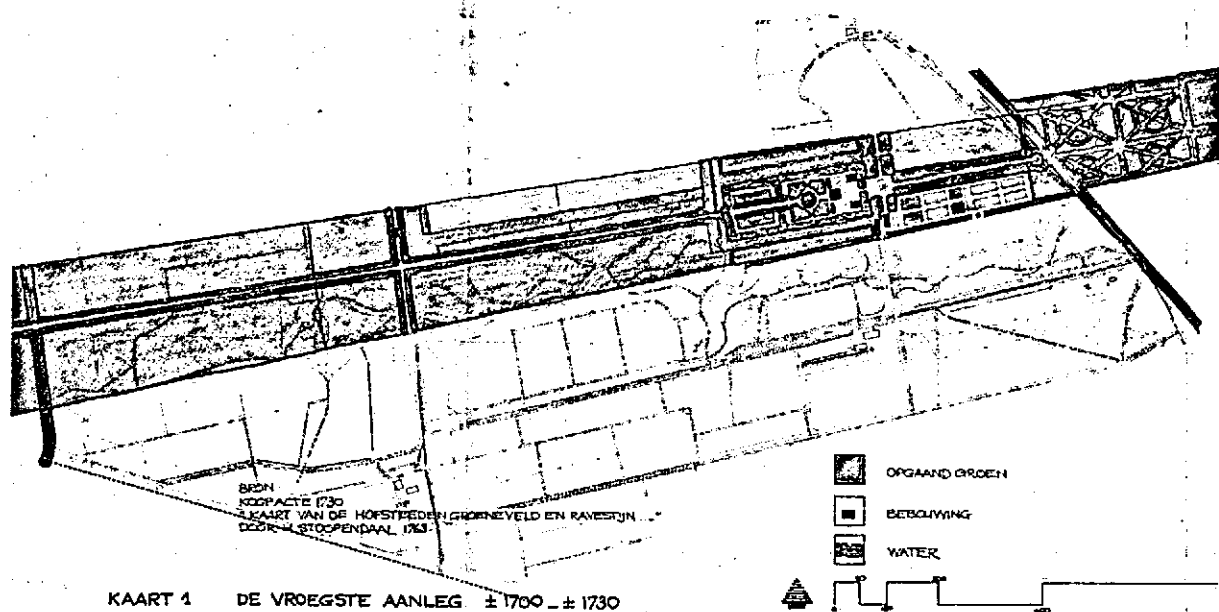
Van ca. 1775 tot ca. 1830 was er een soort overgangstijd waarbij allerlei nieuwe elementen werden geïntegreerd in de formele aanleg. Een beschrijving uit 1795 en de eerste kadastrale kaart uit 1830 geven een redelijk goed beeld van het resultaat van deze vroege verlandschappelijking. Uit de beschrijving blijkt tevens dat het terrein verkleind is; de ten oosten van de huidige Amsterdamsestraatweg gelegen overtuin met de herberg "De Vier Heemskinderen" wordt niet meer ge-

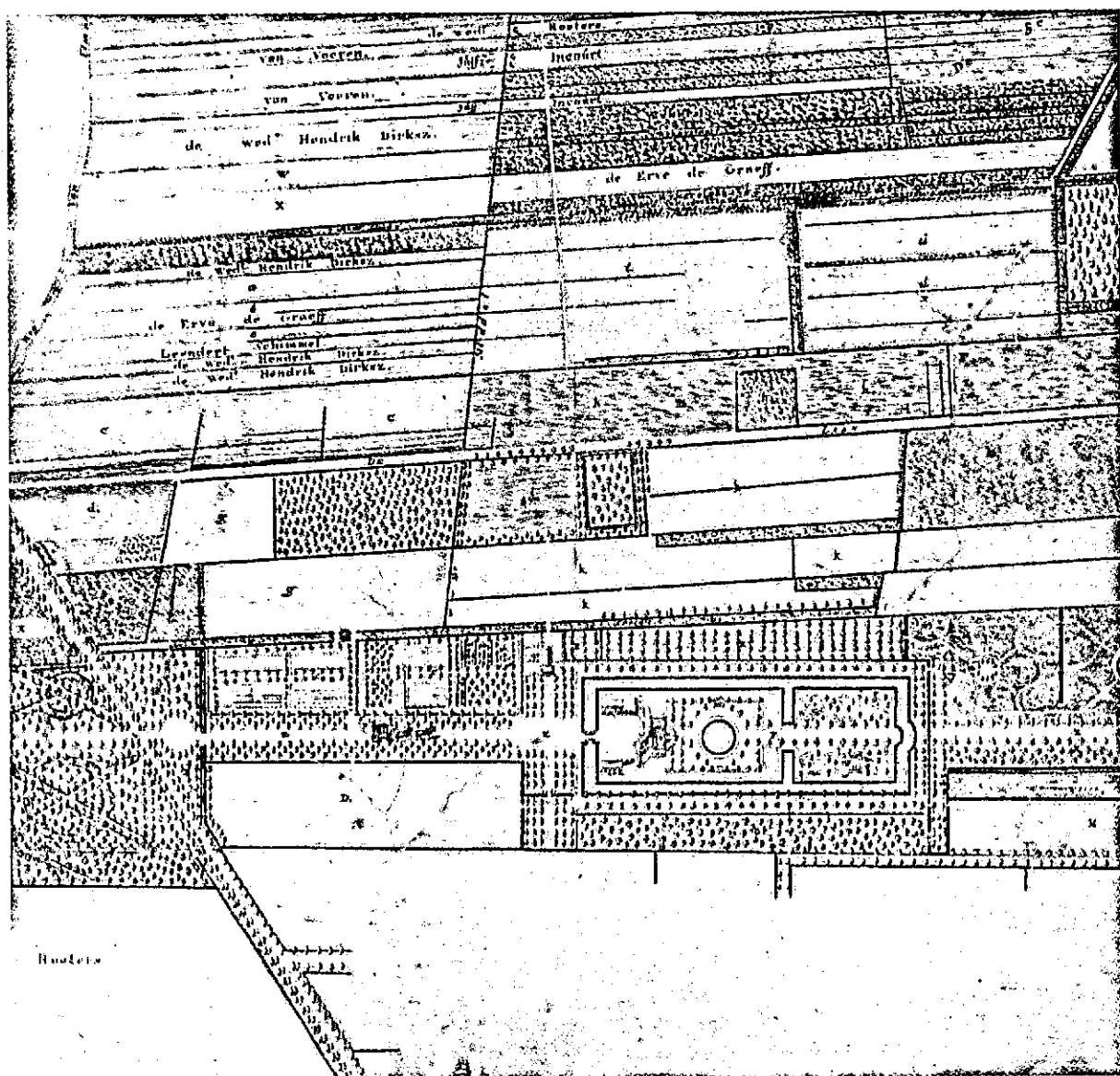
noemd. Kenmerkend voor de situatie in 1830 is dat de verschillende delen van het park vele veranderingen hebben ondergaan, maar nog geen harmonisch geheel vormen. Vooral de waterlopen zijn sterk veranderd; de rechte grachten en sloten zijn gedeeltelijk omgevormd in vijvers en kronkelende beken. Het formele lanenstelsel bleef echter behouden.

Van ca. 1830 tot ca. 1880 vond de omzetting plaats naar een park in Engelse landschapsstijl. In deze stijl van parkaanleg trachtte men een zo volmaakt mogelijk landschap te creëren, een landschap dat als het ware door de natuur zelf gevormd was. Men liet zich daarbij inspireren door het Engelse landschap. Op Groeneveld heeft deze verandering zich in twee fasen voltrokken. Dit blijkt uit de eerste topografische kaart van 1847/1848 en een kadastrale kaart uit 1880. Uit de laatste kaart blijkt dat het park een eenheid in structuur en vormgeving is geworden. Dit wijst op de verwezenlijking van één onderwerp of een serie verbeteringen die door één parkarchitect zijn voorgesteld. Er is steeds vermoed dat de ontwerper of een der ontwerpers de Nederlandse parkarchitect Jan David Zocher Jr. is geweest. Het historisch onderzoek heeft dit vermoeden echter niet kunnen bevestigen.

Uit de kaart van 1880 blijkt tevens dat het park opnieuw is verkleind. In het westen is een deel vreemd en in het zuid-westen is een punt afgesneden door de aanleg van de spoorlijn van Hilversum naar Baarn in 1874.

Uit het verloop der waterpartijen, een van de belangrijkste aanknopingspunten, valt af te leiden dat het park tegen 1880 zijn voltooiing heeft bereikt. De bebouwing bestond naast het Huis met koetshuis en orangerie uit vier boerderijen, een rijtje van vier daglonerhuisjes en kleinere opstallen als een ijskelder, volière, tuinhuis en theekeutel. Het terrein was zeer afwisselend met landbouwgronden, gazons, grasruigten met open boombeplanting, opgaand bos, lanen, boomgroepen, hakhoutpercelen en veel water. Het water is steeds een belangrijk element en komt in vele verschijningsvormen voor, zoals grillig gevormde vijvers met eilanden, slingerende beken en sloten. Het reliëf wordt in sterke mate bepaald door de uit het water opgeworpen kunstmatige heuvels. Het karakter van het park wordt in sterke mate door het water bepaald. Vroeger "beleefde" men het park vaak vanaf het water tijdens het spelevaren of een vaartochtje naar de boerderij achter in het park om daar een kopje thee te drinken. In de winter werd er veel geschaatst. Ook nu nog trouwens. Bij de verlandschappelijking zijn enkele relicten uit de formele aanleg bewaard gebleven. Dit zijn met name de oprijlaan, de lanen dwars voor en ten noorden van het Huis, een gedeelte van de gezichtslaan en de moestuin langs de oprijlaan.

Detail van de "Kaart van de Hofsteeden Groeneveld en Ravestijn", getekend door H. Stoependaal in 1763. Een gedeelte van de formele aanleg met in het centrum het Huis met een rechthoekig grachtenstelsel. De bovenkant van de kaart is het zuiden.

De gereconstrueerde structuur van het park doet vermoeden dat Groeneveld een van de fraaiere voorbeelden is geweest van een park in Engelse landschapsstijl. Foto's uit 1866 bevestigen dit vermoeden.

Huidige toestand

De oppervlakte van het park Groeneveld is nu ca. 130 ha. Uit het huidige kaartbeeld blijkt dat er aan de structuur van het park sedert 1880 nauwelijks iets is veranderd. Het verloop der waterpartijen en wegen en de verdeling tussen landbouwgrond en parkbos is nog hetzelfde. Het geheel maakt echter nogal een verwaar-

loose indruk. Aanvankelijk is dit wellicht bewust gebeurd, omdat men streefde naar nog meer "natuurlijkheid" (in tegenstelling tot de exotische natuurlijkheid van de Engelse landschapsstijl). Misschien heeft men ook onvoldoende beseft dat alleen een tijdige en regelmatige verjonging de instandhouding van het park kon verzekeren. De meest waarschijnlijke reden, welke zeker de laatste decennia van belang is geweest, is het gebrek aan voldoende personeel en geld die nodig zijn voor het intensieve en kostbare onderhoud. Hierdoor is te weinig gedaan aan verjonging van bomen en struiken, het onderhoud daarvan en van de grasvelden, waterpartijen en wegen en paden.

Het gevolg hiervan is dat er geen goed onderhouden gazons, grasruigten en borders meer zijn, waterpartijen plaatselijk gaan verlanden en vooral de wandelpaden mede als gevolg van het toenemend recreatief gebruik verwaarloosd zijn. De hoofdwegen zijn geasfalteerd en er zijn enkele parkeervoorzieningen gemaakt. Het hakhout is doorgesloten of omgezet in opgaand bos. Rhododendrongroepen hebben zich sterk uitgebreid. Het bomenbestand is deels te oud en slecht van kwaliteit. De oudste bomen zijn eiken uit de beginperiode van de formele aanleg van het begin van de 18e eeuw; verder zijn er veel bomen uit de tweede fase van de verlandingschappelijkheid van ca. 1840. In de 40-er en 50-er jaren is er weliswaar nogal wat verjonging aangebracht, maar gedeeltelijk op voormalige landbouwgrond en in de moestuin en voor een groot deel met naaldbomen. De boomsoortenverdeling is nu ca. 80% loofbomen en 20% naaldbomen. Op veel plaatsen zijn uitzichten dichtgegroeid en is het doorzicht vanuit het parkbos naar open delen onmogelijk geworden door doorgegroeid hakhout en natuurlijke opslag. Het park heeft daardoor een veel te besloten karakter gekregen.

Door de bovengenoemde negatieve gevolgen van de verwaarlozing heeft het park veel van de oorspronkelijk belevingswaarde verloren, hetgeen in tijden met lage waterstanden nog versterkt wordt. Het peil in de waterpartijen is afhankelijk van het grondwater. Door de algehele daling daarvan op de Utrechtse Heuvelrug zakt het water in droge zomers ver beneden het gewenste niveau. De visuele effecten die met het water samenhangen gaan dan voor een groot deel verloren. Alleen in perioden met veel neerslag lukt het om het water door middel van de stuw naast het Huis op de juiste hoogte te houden.

Botanisch gezien is het veelvuldig voorkomen van adelaarsvaren vermeldenswaard. Dit wijst op een evenwichtig oud bosmilieu. Op de grachtmuren en brug voor het Huis bevindt zich een rijke lichenenbegroeiing met enkele vrij zeldzame soorten. Wat de fauna betreft is een rijke broedvogelstand van belang. Het meest opvallende is een kolonie van zo'n 50 paren blauwe reigers vlak achter het Huis.

Ongeveer 45% van de oppervlakte van het park bestaat uit cultuurgrasland in gebruik bij twee van de oorspronkelijk vier boerderijen. Eén boerderij is in de vijftiger jaren afgebroken en één is sedert 1975 gerestaureerd en in gebruik als dienstwoning en excursieschuur bij het Staatsbosbeheer. Het Huis met de twee bijgebouwen is eveneens reeds gerestaureerd, evenals de ijskelder.

Toekomstige ontwikkeling

In aansluiting op de restauratie der gebouwen is besloten om ook het park te herstellen. Ten behoeve daar-

van is eerst de huidige situatie grondig geïnventariseerd. In opdracht van het Staatsbosbeheer is door de Grontmij in 1976 het terrein gedetailleerd opgemeten en in kaart gebracht.

Daarbij werden de volgende kaarten gemaakt:

- Situatiekaarten met een schaal 1:2.500 en 1:1.000; naast alle topografische gegevens bevat deze kaart de opstandsgrenzen en de exacte plaats van alle van belang zijnde bomen (met name boomgroepen, lanen en solitair).
- Kaarten met de hoogtegegevens en grondwaterstanden.
- Kaarten met de projecties van de kruinen van solitaire bomen, boomgroepen en opstanden.

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg heeft het archiefonderzoek uitgevoerd, waarbij vooral van belang was het huisarchief van Groeneveld dat zich op Kasteel Renswoude bevindt. Dit huisarchief is nog eigendom van de familie Taets van Amerongen, de laatste particuliere eigenaar van Groeneveld.

In de periode van 1976 tot 1978 is door een projectgroep van de Landbouwhogeschool bestaande uit studenten en wetenschappelijk medewerkers van de vakgroep Bosteelt en de vakgroep Landschapsarchitectuur, een ontwerp gemaakt voor een plan van herstel voor het park. De projectgroep werd begeleid door een werkgroep met medewerkers van het Staatsbosbeheer en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Met het ontwerp als uitgangspunt wordt op dit moment gewerkt aan de voorbereiding van het definitieve herstelplan. Daarin staan de instandhouding en herstel van de cultuurhistorische en landschappelijke waarden centraal. Alleen wanneer deze waarden geen gevaar lopen, krijgen natuurwaarden aandacht.

Bij het opstellen van het plan heeft het handhaven van het park in de Engelse landschapsstijl voorop gestaan. Men had ook kunnen kiezen voor een herstel van de formele aanleg. Dit was op basis van de gedetailleerde kaart van Stoopendaal uit 1763 zeer goed mogelijk geweest. Enerzijds zou daarmee echter de latere ontwikkeling van het park voorgoed verloren zijn gegaan, terwijl bij de restauratie van het Huis het intact houden van deze ontwikkeling juist een belangrijk uitgangspunt is geweest. Anderzijds zou het terugbrengen van de formele aanleg een zeer kostbare ingreep zijn geweest. Vandaar dat bij het herstelplan de situatie in het park, zoals die rond de laatste eeuwwisseling aanwezig was, als uitgangspunt is gekozen. Sedertdien zijn op veel plaatsen van belang zijnde structuurbepalende elementen verloren gegaan en als zodanig niet meer te herkennen. Daarom dienden grote delen van het park opnieuw ontworpen te worden. Daarbij heeft herstel van de ruimtelijke structuur en de samenhang in het park voorop gestaan.

Dit betekent dat uitzichten en doorzichten hersteld

moeten worden door het weghalen van bomen, struiken en natuurlijke opslag en het afzetten van hakhout, waardoor het gehele park weer een veel meer open structuur krijgt, dan het nu in een min of meer dichtgegroeide staat heeft. Enkele voormalige beboste landbouwpercelen zullen weer worden ontbost, terwijl enkele andere landbouwgronden worden ingeplant. Vlak bij het Huis worden nieuwe gazons en borders aangelegd en verder weg wordt vooral ook langs de waterkanten begroeiing weggehaald en grasruigte met solitaire bomen aangelegd. Aan het verloop van de waterpartijen zelf wordt vrijwel niets veranderd. Ze worden periodiek uitgebaggerd.

Verder vinden nogal wat veranderingen plaats welke samenhangen met het gewijzigde recreatieve gebruik van het park en de nieuwe bestemming voor het Huis. Zo zal er nabij het Huis een parkeerplaats moeten komen voor bezoekers van het Huis en het park. Waarschijnlijk zal een deel van de geasfalteerde wegen afgesloten worden voor gemotoriseerd verkeer om het toenemende tourijden onmogelijk te maken. Bij de ontsluiting wordt er wel rekening mee gehouden dat de bedrijfsvoering van de boerderijen ongestoord moet kunnen doorgaan. Ten behoeve van het toenemend aantal wandelaars zal een nieuw wandelpadennet worden uitgezet en voorzien worden van een halfverharding.

De aanwezige lanen stammen voor het grootste deel uit de formele aanleg; ze worden gehandhaafd en zondig verjongd. Daarbij worden overwegend eik en beuk gebruikt en in enkele gevallen linde. De verjonging der houtopstanden zal over het algemeen groepsgewijze geschieden, waarbij de verjonging van een hele opstand niet te lang mag duren om het leeftijdsverschil niet te groot te maken. De grotere opstanden zullen zoals ook nu vooral bestaan uit beuk en eik. Ten behoeve van de afwisseling zullen voor kleinere opstanden, boomgroepen en solitaires, naast eik en beuk ook andere boomsoorten als kastanje, linde, tulpeboom, acacia, Italiaanse populier, treunes en gouden regen gebruikt worden. Belangrijke punten in het park zullen als van oudsher geaccentueerd blijven met bruine beuken. Het gebruik van naaldbomen wordt beperkt tot enkele solitaires van fijnspar, Europese lariks en Taxus. Plaatselijk wordt het hakhout hersteld of opnieuw aangelegd met inlandse eik of op de nattere delen met els. Eveneens plaatselijk wordt de aanwezige ondergroei gehandhaafd of opnieuw aangebracht met krent, Rhododendron, Taxus, hulst en meidoorn.

De uitvoering van het herstelplan zal gefaseerd moeten plaatsvinden. Zeker voor zover het de beplantingsonderdelen betreft is dit nodig om de ingrepen niet al te groot te laten zijn en te voorkomen dat onze klein-

kinderen wederom geconfronteerd worden met een over grote oppervlakten verouderd bomenbestand. De civieltechnische onderdelen als parkeervoorziening en wandelpaden kunnen wel in korte periode uitgevoerd worden.

Overigens zal de snelheid waarmee gewerkt kan gaan worden sterk afhangen van de mate waarin het benodigde geld beschikbaar komt. Na de uitvoering van het herstelplan zal het mogelijk zijn om het park weer als één totaliteit te beleven met een aaneenschakeling van verrassende elementen. Door het herstel van de zichtassen zal de visuele relatie tussen het Huis en het park weer versterkt worden. Doordat men binnen kennis zal kunnen nemen van allerlei zaken die met bos, natuur en landschap te maken hebben en men buiten daarvan onderdelen in werkelijkheid kan zien, zal er ook een duidelijke gebruiksrelatie zijn tussen Huis en park. De belangrijkste functie van het park zal evenwel die van een rustig wandelgebied zijn, een functie die het in feite altijd gehad heeft, zij het dat dit vroeger voor een beperkte groep was en nu voor een ieder die ervan wil genieten.

Slot

Uit de bovenstaande beschrijving blijkt dat relatief veel bekend is van de ontstaansgeschiedenis van Groeneveld. Ook dat de mens er veel heeft gewerkt – Groeneveld is voor honderd procent een cultuurlandschap. Weinig weten we echter nog van waarom al dat werk is gedaan en van wat de mensen gedreven heeft om steeds weer veranderingen aan te brengen. Eveneens is nog weinig bekend van het hoe en waarom der uitgevoerde werkzaamheden, van het gereedschap en materiaal dat werd gebruikt, van de mensen die er mee gewerkt hebben en hoe deze de dag doorbrachten, welk plantmateriaal werd gebruikt, waar dat vandaan kwam en hoe het gekweekt werd en of grondverbeteringen werden uitgevoerd, en zo ja, hoe. Deze en andere vragen kunnen niet beantwoord worden met de beschikbare kaarten, beschrijvingen en foto's. Juist op deze vragen gericht historisch onderzoek kan voor het beheer veel belangrijke informatie opleveren. Ook voor Groeneveld.

Literatuur

Herstelplan Park "Groeneveld"

Deel: toelichting bij het plan, 188 bladzijden. 2 bijlagen, literatuurlijst met 54 nummers en 7 losse kaartbijlagen.

Deel: uitvoering, fasering en beheer. Projectgroep "Herstelplan Park Groeneveld", Landbouwhogeschool, vakgroep Bosteelt en vakgroep Landschapsarchitectuur. Staatsbosbeheer, Utrecht.